

عنوان: بررسی تأثیر عملکرد نظارتی و بازرسی محور در مدیریت بهداشت مدارس

در خلال سال‌های ۱۳۰۴ تا دهه ۵۰ شمسی

زهره علیزاده بیرجندی^{۱*} و اکرم ناصری^۲

چکیده	اطلاعات مربوط به مقاله
مدارس به عنوان یک پایگاه گسترده، نقش مهمی در انتقال اطلاعات بهداشتی به دانش‌آموزان، خانواده و جامعه به عهده دارند. بهداشت مدارس به عنوان یکی از شاخص‌های توسعه، نقش تعیین‌کننده‌ای در افزایش بازدهی عملکرد معلمان، پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان و بهبود سلامت جامعه دارد. از دهه ۱۹۸۰م و به دنبال رونق مباحث مربوط به ارتقای سلامت جامعه، بهداشت مدارس به عنوان یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تحقق ارتقای سلامت عمومی مطرح گردید. ضرورت ایجاد تشکیلات بهداشت مدارس ناشی از این امر است که فراگیران اکثریت عظیمی از جمعیت کشور را به خود اختصاص می‌دهند و از این حیث به عنوان قشری آسیب‌پذیر در معرض ابتلا به بیماری‌های عفونی قرار دارند، بنابراین نیاز به توجه در تأمین بهداشت و حفظ سلامت جامعه امری ضروری می‌نماید. به رغم مطالعات متعدد در این حوزه، پژوهشی مستند در خصوص راهبردهای مدیریتی و نحوه مقابله با آسیب‌ها و چالش‌های بهداشت مدارس با رویکرد تاریخی صورت نگرفته است. هدف مقاله پیش‌رو بررسی وضعیت بهداشت مدارس و تحلیل راهکارهای مدیریتی این حوزه در خلال سال‌های ۱۳۰۴ تا دهه ۵۰ شمسی است. این پژوهش با روش اسنادی و با اتکاء به گزارش‌های مفتشین و متحدالمال‌های آموزشی تدوین شده است. یافته‌های حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که متولیان بهداشت مدارس در دوره مورد مطالعه با معضلاتی نظیر شیوع بیماری‌های واگیر، فقدان تجهیزات بهداشتی، کمبود نیروی متخصص و عدم برخورداری فضاهای آموزشی از استانداردهای لازم مواجه بوده‌اند. متولیان وقت برای مقابله با چالش‌های مذکور، با اتخاذ راهبردهای نظارتی، بازرسی مدارس و آموزشگاه‌ها ضمن شناسایی عوامل آسیب‌زا تلاشی در جهت کیفی‌سازی خدمات بهداشتی انجام داده‌اند.	کلید واژگان بهداشت، مدارس، گزارش‌های مفتش، متحدالمال، مدیریت بهداشت مدارس.

^۱ نویسنده مسئول، دانشیار گروه تاریخ دانشگاه بیرجند، بیرجند، خراسان جنوبی، ایران. zalizadehbirjandi@birjand.ac.ir^۲ استادیار گروه آموزش تاریخ دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. naseri@cfu.ac.ir

مقدمه

بر اساس تعریف سازمان جهانی بهداشت، مجموعه اقداماتی که به منظور تشخیص، حفظ و ارتقاء تأمین سلامت جسمانی، روانی و اجتماعی دانش‌آموزان و کارکنان مدارس و کسانی که به نحوی در ارتباط با دانش‌آموزان قرار دارند، در حیطه بهداشت مدارس قرار می‌گیرد. هدف کلی بهداشت در مدارس، آموزش و تربیت کودکانی سالم و متعادل است که دارای رشد و نمو طبیعی باشند و هیچ‌گونه اختلالی از نظر فکری، جسمی و عاطفی در آنان مشاهده نگردد. تحقق این هدف مستلزم برنامه‌ریزی دقیق و شناسایی مؤلفه‌های مؤثر بر سلامت دانش‌آموزان است که در خلال اجرای آن به تدریج زمینه‌های اصلاح امور بهداشتی در آموزشگاه‌ها فراهم گردد (حاجی‌امینی، ۱۳۸۱؛ آرمی سه‌ساری، ۱۳۷۲).

از دهه ۱۹۸۰م و به دنبال رونق مباحث مربوط به ارتقای سلامت جامعه، بهداشت مدارس به عنوان یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تحقق ارتقای سلامت عمومی مطرح گردید. از آن زمان مطالعات متعددی در زمینه جایگاه مدارس و تأثیر آنها بر سلامت جامعه، دانش‌آموزان و خانواده‌های آنها صورت گرفته است. بر مبنای این مطالعات رویکردهای متعددی در زمینه ارتقای سلامت در مدرسه به کار گرفته شده است.

انجام مطالعات تاریخی و بررسی پیشینه‌های بهداشت مدارس دربردارنده تجربی سودمند از چالش‌ها، اقدامات و تدابیری است که در جهت بهبود بهداشت مدارس صورت گرفته است. با توجه به اهمیت گذشته‌پژوهی در انجام مطالعات راهبردی و آینده‌نگاری بهداشت مدارس، پژوهش حاضر می‌کوشد تا چشم‌اندازی از پیشینه بهداشت مدارس در ایران را تدوین نماید. بر این اساس هدف نوشتار حاضر معطوف به بررسی آسیب‌ها و چالش‌های بهداشت مدارس و ارزیابی راهبردهای مدیریتی در این عرصه است. پرسش‌های اصلی که بر مبنای اهداف تحقیق منظر قرار گرفته عبارت‌اند از:

– عمده‌ترین چالش‌ها و آسیب‌های مربوط به بهداشت مدارس کدام‌اند؟

– مهم‌ترین تدابیر مدیریتی در جهت ارتقای بهداشت مدارس (سال‌های ۱۳۰۴ تا ۱۳۵۷ش) چه بوده است؟

بررسی پیشینه پژوهش حاضر نشانگر انجام مطالعاتی در این حوزه می‌باشد. برخی از این مطالعات نظیر «آسیب‌شناسی وضعیت بهداشت مدارس در ایران» با تمرکز بر آسیب‌ها و چالش‌های ارائه خدمات در مدارس، سطوری چند را به تاریخچه بهداشت مدارس در ایران اختصاص داده‌اند (صدیقی و سجادی خسرقی، ۱۴۰۲). دغدغه اصلی این پژوهشگران تبیین وضعیت بهداشت مدارس و فعالیت‌های وزارت آموزش و پرورش در سال‌های اخیر بوده است. مقاله دیگر با عنوان «عوامل مؤثر بر توسعه بهداشت مدارس» با نگرشی کلی بر عوامل مؤثر بر بهداشت مدارس، این مبحث را مدنظر قرار داده است (آرمی سه‌ساری، ۱۳۷۲). در اثر دیگر تحت عنوان «نگاهی به بهداشت مدارس» نیز نویسنده نگاهی کلی و گذرا به تاریخچه بهداشت مدارس در ایران داشته و در بررسی خویش صرفاً بر شکل‌گیری این نهاد و تشکیلات ساختاری آن تأکید نموده است (حاجی‌امینی، ۱۳۸۱). وجه تمایز پژوهش حاضر نسبت به سایر آثار ذکر شده در کاربرد روش اسنادی و بهره‌گیری از اسناد آموزشی است. به دلیل کاربرد اسناد مذکور شواهد و مصادیق ارائه شده نسبت به سایر آثار، مستند و بکری می‌باشند.

روش

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات اسنادی است که بر مبنای بازخوانی و تحلیل محتوای اسناد آموزش و پرورش با تأکید بر گزارش‌های تفتیش مدارس و متحدالاهالی آموزشی صورت گرفته است. روش اسنادی روشی کیفی است که پژوهشگر تلاش می‌کند با استفاده نظام‌مند از داده‌های اسنادی به کشف، استخراج، طبقه‌بندی و ارزیابی مطالب مرتبط با موضوع پژوهش اقدام کند. این روش در مواردی به عنوان تکنیکی

مکمل برای برخی از پژوهش‌ها تلقی می‌شود. در پژوهش اسنادی سند به مثابه ابزاری برای درک معانی، مقاصد و انگیزه‌های کنشگران اجتماعی محسوب می‌گردد (صادقی‌فسایی، ۱۳۹۴).

نگاهی گذرا به بهداشت مدارس در جهان

مدرسه از جمله فضاهای عمومی است که به دلیل شرایط خاص آن می‌تواند به عنوان کانون همه‌گیری بیماری‌های مختلف در نظر گرفته شود. این ویژگی مدارس به سبب ارتباط و تماس تعداد کثیری از دانش‌آموزان با خانواده‌های مختلف است؛ که این افراد از نظر رعایت بهداشت در یک سطح نمی‌باشند. چه‌بسا که دانش‌آموزی به دلیل عدم رعایت مسائل بهداشتی و نظافت شخصی یک بیماری واگیر را به سایر دانش‌آموزان انتقال دهد. علاوه بر این محدودیت امکانات بهداشتی مدارس، کلاس‌های غیراستاندارد و همچنین فقدان سرویس‌های بهداشتی مناسب و عدم دسترسی به آب آشامیدنی سالم از جمله تهدیدات بهداشتی مدارس به شمار می‌آید (علیزاده‌پیرجندی و ناصری، ۱۳۹۵).

در کشورهای پیشرفته صنعتی بیش از دو سده است که در آموزشگاه‌های مختلف از دبستان تا پایان دبیرستان مراقبین بهداشت مدارس تحت عنوان پرستار مدرسه انجام وظیفه می‌کنند و کار آنها نتایج موفقیت‌آمیزی به بار آورده است. به گونه‌ای که آنان از در رشد و پیشرفت این کشورها در ابعاد مختلف آشکار است. برای نمونه در فرانسه طرح بهداشت مدارس در ۱۷۹۳م به تصویب رسید و در کشور هلند نهاد بهداشتی آموزشگاه‌ها در ۱۸۶۸م پایه‌گذاری شد؛ در آمریکا اقدامات بهداشت مدارس از ۱۸۹۴م با معاینات عمومی دانش‌آموزان در مدارس شهر سُنْتون آغاز گردید. با اجرای این برنامه در ۱۸۹۵م در مدارس توجه فراگیری نسبت به بهداشت دانش‌آموزان رسمیت یافت، به‌طوری‌که در ۱۹۸۳م حدود بیست‌هزار نفر کارکنان آموزش بهداشت به مراقبت بهداشتی دانش‌آموزان و تدریس مسائل بهداشتی مختلف در مدارس آمریکا اشتغال پیدا کردند. به تدریج از نظر کمی و کیفی بر تعداد خدمات آنان افزوده شد. بهداشت مدارس در بعضی از ایالات آمریکا زیر نظر شهرداری و در برخی دیگر تحت نظر وزارت آموزش و پرورش اداره می‌شود. بهداشت مدارس در انگلستان از ۱۹۰۷م و تحت نظارت ادارات آموزش محلی آغاز به کار کرد، سپس با ایجاد سازمان بهداشت و طب عمومی، بهداشت مدارس با حفظ وابستگی خود به آموزش و پرورش به عنوان حلقه ارتباط بهداشت ملی و بهداشت در آموزشگاه‌ها مورد توجه مسئولان قرار گرفت (صدیقی و سجادی‌خسرقی، ۱۴۰۲). در واقع عوامل متعددی بر تندرستی و توسعه بهداشت مدارس تأثیرگذارند که از میان آن عوامل می‌توان خانواده، محیط مدرسه، جامعه و شرایط اجتماعی و زیست‌محیطی را مدنظر قرار داد. به عبارت دیگر سلامتی دانش‌آموزان در نهاد خانواده بنیان گذاشته می‌شود، در مدرسه شکل می‌گیرد و در اجتماع تکمیل می‌گردد (آزرمی‌سه‌ساری، ۱۳۷۲).

رویدادهای تأثیرگذار در تاریخچه بهداشت مدارس در ایران

بر اساس برخی از بررسی‌های انجام شده در تاریخچه بهداشت مدارس، بهداشت مدارس در ایران چندین دوره پر فراز و نشیب را سپری کرده که هر یک از این ادوار تحت تأثیر نگرش‌ها و سیاست‌گذاری متولیان بهداشت روی داده است. برخی از پژوهشگران، پیشینه توجه به بهداشت مدارس را به شکل‌گیری «مجلس حفظ‌الصحه» نسبت می‌دهند. توجه به بهداشت مدارس در ایران از ۱۲۹۳ش با تشکیل مجلس حفظ‌الصحه متشکل از پزشکان ایرانی و اروپایی با هدف مراقبت از بهداشت عمومی جامعه آغاز شد. به دنبال شکل‌گیری این تشکیلات دکتر علی‌اکبرخان به سمت مفتش صحت مدارس منصوب گردید (صدیقی و سجادی‌خسرقی، ۱۴۰۲). در مجالس حفظ‌الصحه غالباً مراقبت از بهداشت عمومی مدنظر بود، اما در ۱۳۰۴ش سازمانی به نام صحت مدارس بنیاد گذاشته شد. در ۱۳۱۴ش صحت مدارس به عنوان یک واحد مشخص وابسته به وزارت معارف، انجام معاینات بهداشتی دانش‌آموزان و آموزش بهداشت به آنان را برعهده گرفت. در ۱۳۱۵ش صحت مدارس به بهداری آموزشگاه‌ها تغییر نام داد. یکسال بعد در ۱۳۱۶ش بهداری آموزشگاه‌ها به دانشکده پزشکی دانشگاه تهران پیوست و در ۱۳۱۸ش بهداری آموزشگاه‌ها از دانشکده پزشکی منفک و به وزارت فرهنگ وقت ملحق گردید (حاجی‌امینی، ۱۳۸۱).

در خلال سال‌های ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ تحت‌تأثیر سیاست مدرن‌سازی و ادعاهای حاکمیت وقت مبنی بر نوسازی آموزشی، اصلاحاتی در نظام آموزشی ایجاد شد. علاوه بر سیاست نوسازی، افزایش مطالبات آحاد جامعه برای بهبود وضعیت آموزشی و بهداشتی؛ دولت را ناچار ساخت که توجه خود را به انجام اصلاحاتی در این دو حوزه معطوف دارد (کاتوزیان، ۱۳۷۲؛ اتابکی، ۱۳۸۵). روشنفکران نیز در آثار متعدد منتشره در جراید، ارتقاء وضعیت بهداشتی و آموزشی جامعه بویژه زنان و کودکان را به عنوان اولویت‌های آن روز مطرح می‌کردند. مجموع این عوامل، بسترهای توجه بیشتر به بهداشت مدارس را فراهم ساخت (همراز، ۱۳۷۶).

در ۱۳۵۰ش دفتر عموم مدارس عالی و انستیتوهای تکنولوژی برای تأمین نیروی انسانی مورد نیاز بهداری آموزشگاه‌ها، با استفاده از تجارب مراقبین بهداشت مدارس در کشورهای پیشرفته صنعتی، اولین مدرسه عالی بهداشت مدارس را در تهران تأسیس نمود. تعداد این آموزشگاه‌ها تا ۱۳۵۷ش به ۱۷ واحد در ۱۷ استان بالغ گردید. در این آموزشگاه‌ها حدود ۶۹۰۰ مراقب بهداشت تا قبل از انقلاب اسلامی بر اساس برنامه پیش‌بینی شده، دانش‌آموزان ایران را به طور کامل تحت مراقبت‌های بهداشتی قرار دادند. بعد از انقلاب اسلامی نسبت به حذف بهداشت مدارس از آموزش و پرورش اقدام شد و با تصویب‌نامه مورخ ۲۳ اسفند ۱۳۵۷ش هیأت وزیران دولت موقت جمهوری اسلامی، امور بهداشت مدارس کشور با تمام پرسنل، اعتبارات و فعالیت‌های وابسته از وزارت آموزش و پرورش جدا و به وزارت بهداری و بهزیستی منتقل گردید. پس از انتقال، ابتدا اداره‌ای به نام اداره کل بهداشت مدارس در وزارت بهداری و بهزیستی تأسیس شد، ولی در ۱۳۶۰ش بهداشت مدارس در اداره کل بهداشت مادر و کودک وزارت بهداری ادغام و اداره‌ای به نام «اداره کل بهداشت خانواده و مدارس» وظیفه ارائه خدمات بهداشتی به دانش‌آموزان را برعهده گرفت. پس از گذشت دوازده سال از انتقال مراقبین بهداشت مدارس به بهداری و عدم هماهنگی در ارائه خدمات بهداشتی به دانش‌آموزان و بروز مشکلات عدیده بهداشتی در مدارس، اداره کل تغذیه و هماهنگی بهداشت مدارس در آموزش و پرورش تأسیس و با شروع سال تحصیلی ۱۳۶۹-۱۳۷۰ حدود ۴۰۰۰ نفر مراقب بهداشت، بار دیگر در راستای تحقق اهداف بهداشت مدارس به آموزش و پرورش بازگشته، مشغول خدمت شدند (صفوی، ۱۳۸۳؛ حاجی‌امینی، ۱۳۸۱).

وضعیت بهداشت مدارس کشور در گزارش‌های مفتشین

مهم‌ترین منابعی که می‌توان اطلاعاتی را درباره وضعیت بهداشت مدارس در آنها یافت، اسناد آرشیوی، سالنامه‌ها، مجله تعلیم و تربیت، متحدالمال‌های وزارت معارف و گزارش‌های مفتشین مدارس است. در میان این منابع گزارش‌های مفتشین به دلایل متعدد حائز اهمیت است. مفتشین وزارت معارف بر اساس نظام‌نامه اداره تفتیش، مسئولیت بازرسی و نظارت بر مدارس و آموزشگاه‌ها را عهده‌دار بودند. آنها بر اساس وظایف خویش، و همچنین بر مبنای متحدالمال‌نمره ۱۱۲۸ مهر ۱۳۰۴ش موظف به ارائه راپورت‌های ماهانه در مورد وضعیت معارف شهرهای مختلف ایران بوده‌اند (علیزاده‌پیرجندی و حامدی، ۱۴۰۱). بخشی از گزارش‌های ماهانه بازرسان مدارس به بهداشت مدارس اختصاص دارد، در این گزارش‌ها ضمن ارائه وضع موجود و بیان چالش‌ها و مضللات بهداشتی مدارس، توصیه‌هایی در مورد رفع این مضللات نیز مطرح شده است. در گزارش‌های مفتشان از مدارس شهرهای مختلف ایران نیز می‌توان در کنار شباهت‌ها و وجوه اشتراک وضعیت بهداشت مدارس در نقاط مختلف، تأثیر ویژگی‌های محیط جغرافیایی و بازتاب شرایط محیطی و بافت فرهنگی آن مناطق را در بروز بیماری‌های خاص مشاهده کرد.

بهداشت محیط مدارس

یکی از نکات در خور توجه در گزارش‌های بازرسی مدارس، نگرش متولیان آموزش به مفهوم بهداشت مدارس و قلمرو آن است. بر اساس این نگرش در بهداشت محیط و فضای مدارس بویژه کلاس‌های درس، بهداشت فردی دانش‌آموزان و کارکنان آموزشگاه‌ها نیز مورد توجه قرار گرفته است. برای نمونه در گزارش مفتشین مدارس تهران ضمن تشریح وضعیت بهداشتی کلاس-

های درس، از وضعیت نامطلوب سرویس‌های بهداشتی انتقاد شده است (سند شماره ۸۰-۱۱۵۸۳-۲۵۰ ساکما). این معضل در استان سیستان و بلوچستان نیز مطرح بوده و ایجاد دستشویی‌های بهداشتی در مدارس این استان جزو درخواست‌های بازرسان مدارس بوده است (سند شماره ۱۱-۱۳۹۹-۲۹۷-۹۴ مرکز اسناد سیستان و بلوچستان). علاوه بر این، نظارت بر تمیزی کلاس‌ها و وادار کردن خدمتکاران آموزشگاه‌ها در نظافت روزانه کلاس‌های درس و گردگیری در و پنجره کلاس‌ها در شهر قروه از دیگر مصادیق اهتمام به بهداشت فضای مدارس است (سند شماره ۷۵-۱۰۹۹-۲۹۷-۹۱ مرکز اسناد همدان).

به دنبال انعکاس معضلات بهداشت محیط مدارس در گزارش‌های بازرسی، در متحداعمال‌ها و نظام‌نامه‌ی اداره تفتیش، ضوابطی برای این امر در نظر گرفته شد. برای نمونه در نظام‌نامه اداره تفتیش سال ۱۳۰۰ش (ماده ۲۱) چنین آمده است: «... تفتیش کامل در عموم مدارس (عالیه، متوسطه، ابتدائیه ذکور و اناث) از حیث طرز تعلیم و اخلاق و ورزش بدنی، اجرای قوانین نظام‌نامه پروگرام‌ها- ترتیب اطاقهای درس از جهت پاکیزگی و نظافت هوا، اعتدال حرارت و برودت، حفظ صحت نظافت و امثال آنها» (سند شماره ۳ و ۴ و ۵-۲۴۸۰۸-۲۹۷ ساکما).

در گزارش تفصیلی اداره تفتیش در سال ۱۳۰۴ش نیز به وضعیت بهداشت مدارس و کاستی‌ها و نواقصی که اصلاح آن باید مد نظر قرار گیرد به شرح ذیل اشاره شده است. در این گزارش احداث بناها بر اساس ضوابط حفظ‌الصحه مخصوص مدارس، گسترش فضای فیزیکی مدارس، گذاشتن میال‌های آهنی در هر مدرسه و استفاده از آهک برای ضدعفونی سرویس‌های بهداشتی مورد توجه قرار گرفته است (سند شماره ۲۵-۲۵۸۳۸-۲۹۷ ساکما). همچنین در بازنگری ماده ۲۱ نظام‌نامه تفتیش (۱۶ اردیبهشت ۱۳۰۶ش) در مورد پاکیزگی کلاس‌های درس، نظافت هوا، اعتدال حرارت، ضرورت حفظ‌الصحه و نظافت سرویس‌های بهداشتی تاکید شده است (سند شماره ۲-۵۲۷۲-۲۹۷ ساکما).

بهداشت دانش‌آموزان و کارکنان آموزشگاه‌ها

بخش عمده‌ای از اسناد بازرسی مربوط به وضعیت بهداشت دانش‌آموزان، عوامل تهدیدکننده سلامت دانش‌آموزان، شیوع بیماری‌های واگیر در مدارس، ضرورت نظارت و کنترل بهداشت فردی، شناسایی دانش‌آموزان بیمار و جداسازی آنها، توصیه‌های بهداشتی، مطالبه گواهی صحت از دانش‌آموزان جدیدالورود، تغییر ساعت کلاس‌های درس در هوای گرم، معاینه و معالجه دانش‌آموزان و کارکنان آموزشگاه‌ها، نظافت لباس و بررسی وضعیت دانش‌آموزان از نظر ابتلاء به امراض پوستی، واکسیناسیون و آبله‌کوبی دانش‌آموزان اختصاص دارد. در ذیل نمونه‌هایی از گزارش‌های بازرسی مدارس که با موضوع بهداشت دانش‌آموزان ارتباط دارد، نقل شده است:

در تاریخ ۱۱/۹/۳۶ شماره ۹ اداره کل فرهنگ بلوچستان و سیستان

«از کلاس اول دبستان دولتی نوبنیاد پسران که به سرپرستی آقای غلامرضا خشنو اداره میشود و تعداد دانش‌آموزان آن ۴۴ نفر میباشند بازرسی بعمل آمد و نتیجه بشرح زیر ایفاد میشود:

^۱- ساکما (Sakma) مخفف سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران است (در شیوه ارجاع‌دهی به منابع سندی اعم از متحداعمال‌ها، بخشنامه‌ها، اسناد پژوهشکده تعلیم و تربیت و اسناد کتابخانه ملی در درون متن و فهرست منابع مطابق شیوه‌نامه تدوین سازمان اسناد و کتابخانه ملی عمل شده است).

- بهداشت دانش‌آموزان: نظافت شاگردان خوب نبود- ورقه نظافت هم در کلاس نداشتند دستور داده شد ورقه نظافت تهیه شود و دانش‌آموزان هم برای نظافت دست و صورت و بینی بخارج از کلاس راهنمایی و دست و صورت شستند. حوض دبستان شکسته و روزهاییکه آب در جوی روان نیست برای رفع احتیاج، دبستان آب ندارد.....»

(سند شماره ۱۸-۱۲۱۱-۲۹۷-۹۴، مرکز مستندات سیستم و بلوچستان).

در برخی از اسناد بازرسی از مناطق محروم، معضل شیوع بیماری‌های مسری و فقدان طبیب مطرح شده است:

ریاست محترم بهداری شهرستان سراوان

۳۷۴۱

۴۱ / ۷ / ۱۹ «نظر باینکه فرهنگ شهرستان سراوان بعلت کسر اعتبار و نداشتن طبیب قادر نیست که اطفال دبستان‌های تابعه را معاینه بهداشتی نموده و از شیوع و سرایت امراض مسری جلوگیری نماید با توجه بوظیفه مقدس آن اداره تقاضادر بنحوی که صلاح بداند ترتیبی اتخاذ فرمایند که از دبستان‌های شهر و حومه این شهرستان اقلأ ماهی یکمرتبه بوسیله دکتر اعزامی سرکشی بعمل آید. اتومبیل اداره فرهنگ نیز در اینمواقع در اختیار طبیب اعزامی قرار خواهد داشت قبلاً نیز از اقدامیکه در اینخصوص بعمل خواهد آورد این اداره صمیمانه سپاسگزار خواهد بود»

رئیس فرهنگ شهرستان سراوان {ناخوانا} رونوشت برابر اصل است {امضاء}

(سند شماره ۵۸-۱۳۷۵-۲۹۷-۹۴، مرکز مستندات سیستم و بلوچستان)

از آنجایی که برخورداری از آب آشامیدنی سالم یکی از شاخص‌های مهم در سلامت و بهداشت عمومی به شمار می‌آید، این نکته نیز در گزارش‌های بازرسان در شهرهای مختلف ایران مورد توجه قرار گرفته که نمونه‌ای از آن در ذیل آمده است:

وزارت بهداری

اداره کل بهداری استان بلوچستان و سیستم

زاهدان ۴۱/۳/۲۶ اداره محترم بهداری سراوان

«محترماً معروض میدارد عطف بنامه شماره ۲۰۱- ۴۱/۳/۲۴ که آن اداره محترم در خصوص آب آشامیدنی دبستان شاهدخت اشرف پهلوی در تاریخ ۴۱/۳/۲۴ در محل دبستان جلسه فوق‌العاده انجمن خانه و مدرسه تشکیل و در خصوص بهداشت وضع آب مذاکرات زیاد شد با راهنمایی مدیر دبستان آب آشامیدنی دبستان مذکور مورد بازدید اعضای انجمن قرار گرفت و چون حال چاه شده با تلمبه دستی و منبع سروپوشیده با شیر آب بنظر رسید و از لحاظ بهداشت ایرادی بنظر نرسید ولی از جهات دیگر که آیا آب چاه مورد بحث خالی از میکروب باشد یا نه نمیتوان نظر داد در صورت امکان- ممکن است از طرف آن اداره محترم بازدید بعمل آید».

با تقدیم احترامات فائقه رئیس انجمن خانه و مدرسه مزین آزاده {امضاء}

وزارت معارف به شیوه‌های مختلف از طریق اعزام مفتشان و بررسی گزارش‌های تفتیش، صدور متحال‌ال‌های بهداشتی و اختصاص طبیب صحتی برای مدارس بر بهداشت و سلامت عمومی دانش‌آموزان نظارت می‌کرد. توصیه‌ها و ضوابط بهداشتی مندرج در اسناد آرشیوی حاکی از کنترل و نظارت مستمر متولیان بهداشت مدارس است. در این زمینه اشاره‌ای به پیشنهاد حکیم‌السلطنه، طبیب صحتی مدارس ضروری می‌نماید.

ماده ۱: در بدو ورود سال تحصیلی مدرسه شاگرد مدرسه بایستی دارای تصدیق و صحت بدن و تصدیق تلخیص آبله بوده باشد.

ماده ۲: آقایان مفتش و مدیران مدرسه موظفند که شاگردان مبتلای به زخم و چشم درد و کچلی را به فوریت از مدرسه خارج نمایند.

ماده ۳: ورود شاگردان مریض پس از معالجه شدن بایستی با تصدیق صحت بدن از یک طبیب دیپلمه باشد.

ماده ۴: علاوه بر رعایت ماده ۳ شاگردانی را که طبیب مخصوص مدارس به واسطه ابتلا به مرض مسری از مدرسه خارج می‌کند بایستی به مدرسه پذیرفته نشود مگر با اجازه ورود و تصدیق صحت بدن.

ماده ۵: در موقع اپیدمی و وبایی شدن مرض در شهر مدیر مدرسه هرگاه یکی از شاگردان مبتلای به مرض در شهر شود به فوریت اداره تفتیش را مطلع نماید.

ماده ۶: نظافت و تمیزی شاگردان کاملاً بایستی توسط آقایان مفتشین و مدیران مدارس رعایت شود.

ماده ۷: مدیر مدرسه موظف است که دستورات صحتی طبیب مدارس را کاملاً اجرا نموده و در صورت تخلف مسئول خواهد بود.

ماده ۸: شاگردی که از طرف مدرسه به مدرسه دیگر می‌رود بایستی دارای تصدیق جدیدی راجع به صحت بدن باشد.

ماده ۹: هر یک از معلمین یا مدیر مدرسه که مبتلا به مرض مسری می‌شود بایستی به فوریت به طبیب مدارس مراجعه نموده تا در صورت لزوم موقتاً از مدرسه کناره‌گیری نماید.

ماده ۱۰: در موقع زمستان مدیر مدرسه و معلمین موظفند که دستورات صحتی راجع به بخاری‌ها و گرم‌کردن کلاس‌ها را کاملاً رعایت نمایند (سند شماره ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶-۱۱۰۲۱-۲۹۷ ساکما).

بر اساس شواهد ارائه شده، سیاست‌های وزارت معارف در آن دوران حاکی از پیگیری جدی و رعایت مقررات بهداشتی در مدارس بوده است. در برخی از شهرهای کشور به دلیل اتخاذ تدابیر مطلوب برخی از مدیران و مسئولیت‌پذیری آنها توصیه‌های بهداشتی وزارت معارف با جدیت به مرحله اجرا درمی‌آمد. در این زمینه می‌توان به پیگیری‌های سید محمد فرزانه، رئیس اداره فرهنگ بیرجند، اشاره نمود. در واقع از دیگر شواهدی که مبین اهتمام به بهداشت و سلامت دانش‌آموزان مدرسه شوکتیه می‌باشد، تهیه دفترچه بهداشتی برای دانش‌آموزان است. به دلیل پیشگامی بیرجند در صدور دفترچه‌های بهداشتی مدارس و تأثیرات مثبت آن در الگوگیری سایر شهرهای کشور از این اقدام، ضروری است اشاراتی مختصر درباره پیشینه‌های این رویداد بیان گردد.

آغاز جریان شکل‌گیری دفترچه‌های بهداشتی مدارس در ایران به پیشنهاد رئیس بهداری بیرجند، دکتر نصیری، باز می‌گردد. به دنبال پیشنهاد دکتر نصیری در ۲۴ دی ۱۳۱۷ بخشنامه‌ای در ۲۸ دیماه همان سال از سوی سید محمد فرزانه، رئیس فرهنگ و اوقاف مکران مبنی بر اجرایی شدن پیشنهاد دکتر نصیری به واحدهای تابعه ابلاغ گردید. در ضمن رونوشتی به وزارت معارف ارسال گردید تا اگر مقتضی بدانند این رویه در سایر نقاط کشور عملیاتی گردد (سند شماره ۱-۲۹۷۰۵۰۷ ساکما). این پیشنهاد و اقدامات رئیس فرهنگ بیرجند نشان

می‌دهد که در امر ساماندهی بهداشت مدارس، اداره فرهنگی بیرجند پیشگام بوده و اقدام مهمی را به انجام رسانده است (علیزاده‌بیرجندی و ناصری، ۱۳۹۵). در همین راستا اداره ایالتی معارف و اوقاف مکران نامه‌ای به دبستان شوکتیه در تاریخ ۲۸/۱۰/۱۳۱۷ با مضمون ذیل ارسال نمود:

«با توجه به اهمیت آگاهی از سابقه بیماری افراد لذا مقتضی است فرهنگ مکران دستور تهیه دفاتری را که هر یک ده صفحه دارا باشد صادر کند که دانش‌آموز در موقع مراجعه به پزشک، تاریخ شروع مرض، نوع مرض، مدت معالجه و اسم پزشک در آن یادداشت شود. این دفتر در مدرسه نگهداری خواهد شد. مقتضی است که برای هر یک از دانش‌آموزان دفترچه بهداشت شامل ۱۰ الی ۲۰ صفحه تشکیل شود که در صفحه اول هویت کامل صاحب دفترچه نوشته شود و در صفحات بعدی (تاریخ ابتدا مرض، نوع مرض، کیفیت معالجه، مدت ادامه مرض، پزشک، محل امضای پزشک) (سند شماره ۱۵۰۹، زونکن ۸۷، پژوهشکده تعلیم و تربیت خراسان جنوبی).

بر اساس این پیشنهاد برای هر یک از دانش‌آموزان یک دفترچه بهداشتی با اسلوب خاصی تهیه شد تا در موقع ابتلاء دانش‌آموزان به بیماری و مراجعه به پزشک، دفترچه مزبور، معرف پیشینه بیماری‌های آنان باشد. در ضمن این دفترچه‌ها در دوره‌های تحصیلی معرف وضعیت سلامت دانش‌آموز و جزو پرونده تحصیلی او محفوظ و پس از پایان دوره‌های تحصیلی در اختیار او قرار می‌گرفت. در بخشنامه ذیل دلایل تهیه دفترچه بهداشتی و جزئیات مربوط به محتوا و مندرجات آن نیز قید شده است:

«... دکتر نصیری، مقتضی است نسبت باجاری آن اقدام فوری نموده و برای هر یک از دانش‌آموزان دفترچه بهداشتی شامل ده تا بیست صفحه تشکیل دهید که در صفحه اول هویت کامل صاحب دفترچه (نام، نام خانوادگی، اسم پدر، شماره شناسنامه، تاریخ...) نوشته شده و در صفحات بعدی که خط‌کشی و دارای ستونهای پایین خواهد بود «تاریخ ابتلاء مرض، نوع مرض، کیفیت معالجه، مدت ادامه مرض، پزشک، محل امضاء پزشک» تا در موقع مراجعه دانش‌آموز به پزشک دفترچه مربوط را که در دفتر دبستان بایگانی خواهد بود همراه برده و با ارائه آن به پزشک معالج هرگاه مرض وی سابقه داشته باشد از دادن هرگونه توضیحی بی‌نیاز باشد ... با وجود چنین دفترچه احتیاج بمعرفی و توصیه چداگانه از ناحیه بنگاه مربوط نخواهد بود در پایان لازم است از نتیجه اقدام و اجرای این دستور اداره فرهنگ را آگاه سازید» (سند ۲-۳۷۰۵۰۰۷ ساکما).

جایگاه متحده‌المال‌ها در ارتقای بهداشت مدارس

وزارت معارف با صدور متحده‌المال‌های^۱ متعدد تلاشی را در جهت اجرایی کردن ضوابط بهداشتی در مدارس کشور دنبال می‌نمود. از این رو می‌توان متحده‌المال‌ها را یکی از منابع مهم در بررسی تاریخچه بهداشت مدارس دانست. متحده‌المال‌ها (بخشنامه‌ها) غالباً در مجله تعلیم و تربیت به چاپ می‌رسید. این مجله در فروردین ۱۳۰۴ش، در دوره کفالت وزارت علی اصغرخان حکمت‌مشر گردید (مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۱، فروردین ۱۳۰۴). اطلاعات مستخرج از متحده‌المال‌های وزارت معارف در حوزه بهداشت مدارس را می‌توان در چند دسته طبقه‌بندی کرد:

- اطلاعات مربوط به شیوع بیماری‌ها و عوامل تهدیدکننده سلامت دانش‌آموزان؛

- مقررات مربوط به تأمین بهداشت و سلامت عمومی دانش‌آموزان، دبیران و کارکنان آموزشگاه‌ها؛

^۱ - واژه متحده‌المال پس از تأسیس فرهنگستان و اجرایی‌شدن سیاست‌های مربوط به حذف واژه‌های بیگانه به بخشنامه تغییر پیدا کرد. از این رو قبل از ۱۳۱۵ش واژه متحده‌المال به کار رفته است.

- توصیه‌های بهداشتی شامل بهداشت فردی و بهداشت محیط و اهتمام به نظافت دانش‌آموزان؛ متحدالمال نمره ۶۸۴۵، ۲۰ دی ۱۳۰۶؛ (مجله تعلیم و تربیت، سال ۳، شماره ۲، اردیبهشت ۱۳۰۶).

- اقدامات مربوط به معاینه مستمر دانش‌آموزان و اعزام پزشک به مدارس هر هفته یکبار برای کنترل وضعیت سلامت آنها؛ بخشنامه شماره ۳۰۸۴، ۲ خرداد ۱۳۱۶ش؛ (مجله تعلیم و تربیت، سال ۷، شماره ۲، خرداد ۱۳۱۶).

- برگزاری کلاس‌های آموزشی کوتاه مدت برای دبیران داوطلب در تعطیلات تابستان جهت کنترل و درمان بیماری‌هایی چون تراخم. این اقدام در متحدالمال شماره ۱۶۴۶۹-۲۳۰۱ مورخ ۳/۴/۱۳۱۴ که از سوی علی اصغر حکمت، وزیر وقت معارف و اوقاف، به مدیران دبستان ابلاغ شده، بازتاب پیدا کرده است:

«وزارت معارف در نظر دارد که با مساعدت اداره صحت کل مملکتی برای مبارزه با مرض تراخم (جوش پلک چشم) کلاسی جهت تعلیم به طریق تشخیص و طرز معالجه مرض مذکور در طهران برای سه ماه تعطیل تابستان به شرح ذیل تأسیس نماید:

۱- عده داوطلبانیکه پذیرفته میشوند سی نفر خواهد بود.

۲- شرط پذیرفته شدن داوطلب داشتن تصدیقنامه دوره اول متوسطه یا دارا بودن همان اندازه معلومات می‌باشد.

۳- بهریک از داوطلبان در مدت سه ماه مزبور ماهی صد ریال کمک خرج داده میشود.

۴- پس از انقضاء سه ماه داوطلبانیکه معلومات لازم را فرا گرفته و از عهده آن برآیند باید متعهد شوند در مدت سه سال سه روز (یک ساعت و نیم) در غیر ساعات درس بمعالجه مبتلایان باینمرض اشتغال ورزند. کلیه لوازمات معالجه و دوا از طرف صحت کل داده میشود بعلاوه ماهی پنجاه ریال بشخص معالج بعنوان فوق‌العاده تأدیه خواهد شد.

۵- هرگاه داوطلبی پس از ختم کلاس یا قبل از انقضاء سه سال از معالجه مبتلایان به شرح ماده (۴) خودداری و استنکاف نماید باید مخارج تحصیل خود را مسترد دارد.

لازم است مفاد این متحدالمال را باطلاع عموم کارکنان آندبستان رسانیده و اسامی اشخاصی را که حائز شرایط مقرر و داوطلب ورود بکلاس طبی مذکور هستند در ظرف بیست و چهار ساعت بداره تعلیمات مرکز و امتحانات اطلاع دهید»

(مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۴، تیر ۱۳۱۴).

- مبارزه با مرض جوش پلک چشم (تراکم): متحدالمال نمره ۲۳۰۱، ۳ تیر ۱۳۱۴؛

(مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۳، خرداد ۱۳۱۶).

- شناسایی دانش‌آموزان بیمار و جداسازی آنها؛

- مطالبه گواهی صحت از دانش‌آموزان جدیدالورود؛

(مجله تعلیم و تربیت، سال ۶، شماره ۶، شهریور ۱۳۱۵).

- تغییر ساعات کلاس‌های درس و تعطیل ساعت سوم کلاس‌ها در هوای گرم؛

- اعزام مفتشان و بازرسان جهت کنترل وضعیت بهداشتی مدارس (بهداشت فردی و بهداشت محیط)؛

- اختصاص ستونی در گزارش مفتشان در مورد وضعیت بهداشت مدارس؛

(مجله تعلیم و تربیت، سال ۷، شماره ۱، ۱۳۱۶).

علاوه بر بخشنامه‌ها در نظامنامه دبیرستان‌ها هم موادی به امور صحت اختصاص یافته بود. برای نمونه در ماده پنجاه و نهم بر معاینه و معالجه دانش‌آموزان و کارکنان دبیرستان‌ها تأکید شده بود. ماده شصت و دوم به مراعات نظافت شخصی دانش‌آموزان و وسایل آنها مربوط می‌شد.

جایگاه بهداشت مدارس در مجله تعلیم و تربیت

مجله تعلیم و تربیت از جمله جرایدی است که در راستای انتشار اخبار مربوط به وزارت معارف و به هدف ترقی و رشد و نمو معارف ایران در فروردین ۱۳۰۴ش منتشر شد. در این تاریخ بر اساس یک حکم وزارتی از سوی مشارالدوله، کفیل وزارت معارف وقت، به علی اصغر خان حکمت، رئیس تفتیش وزارت معارف ماموریت داده شد که در طبع و نشر و حسن اداره این مجله کوشش لازم را به عمل آورد. در این حکم وزارتی همچنین به اهداف و فواید انتشار این مجله اشاره شده و کلیاتی در باب موضوعات و مباحث مطرح در این مجله بیان شده است (مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۱، فروردین ۱۳۰۴).

در این مجله مقالاتی در ارتباط با اهمیت بهداشت مدارس و سلامت دانش‌آموزان انتشار پیدا کرده است. در میان مقالات منتشره در زمینه بهداشت مدارس، در سال ۱۳۰۴ش مجله تعلیم و تربیت مقاله‌ای با عنوان «حفظالصحة اطفال در سنوات تحصیلی» منتشر کرد. در این مقاله ضمن اشاره به اهمیت بهداشت سلامت دانش‌آموزان در مدارس اروپا و آمریکا از ضرورت توجه به بهداشت دانش‌آموزان در مدارس ایران نیز سخن به میان آمده است:

«قریب بیست سال است که در اروپا و آمریکا حفظالصحة اطفال را در مدارس و مکاتب خیلی اهمیت می‌دهند و هر سال بر تکمیل آن میکوشند مخاطرات را رفع و پیوسته وسایل نمو قوای جسمانی و روحانی را سهل‌تر مینمایند مدرسه نسبت باطفال حکم زمین را دارد نسبت به بذر همانطور که پس از افشاندن بذر باید زمین را از علف‌های موزیه و قبلی عاری نمود و به موقع آبیاری کرد تا تخم نمو کند در مدرسه هم باید کاملاً رعایت حفظالصحة را نمود تا شاگردان از مخاطرات محفوظ مانده، نشو و نمای آنها طبیعی شود بدبختانه در مملکت ما با وجود احتیاج زیادی که به تکثیر نفوس بخصوص باشخاص باسواد داریم اهمیتی بحفظالصحة اطفال نداده و هنوز در پایتخت هزاران طفل بیگانه در کنج مکتب‌خانه‌های تاریک و مرطوب از صبح تا شام دو زائر نشسته در یک دکان کوچک سی یا چهل طفل مانند حیوانات به سر می‌برند ... تماشا از این یدخان شکسته آب مینوشند سالم و مریضشان با هم می‌جوشند در مدارس بالنسبه بزرگ هم رعایت عده شاگرد و وسعت اطاق و روشنایی کلاس نمی‌شود» (مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۳ و ۴، خرداد ۱۳۰۴).

در ادامه این مقاله از ضرورت حفظالصحة عمومی، بهداشت منازل و رعایت بهداشت فردی دانش‌آموزان نیز سخن به میان آمده است. نکته درخور توجه در این مقاله توصیه‌هایی است که در ارتباط با بهداشت محیط مدرسه و کلاس‌های درس مطرح شده است. در کنار این توصیه‌ها به استانداردهای مدارس اروپایی نظیر فرانسه نیز اشاره شده است. این توصیه‌ها عبارتند از:

- ساختمان مدرسه باید به گونه‌ای باشد که اطاق‌های درس آفتاب‌گیر و روشن باشد؛

– هرگاه عمارت مدرسه چند طبقه باشد، طبقات تحتانی برای انبار و مستخدمین و طبقات فوقانی را مخصوص کلاس‌های درس شاگردان قرار دهند؛

– در هیچ کلاسی نباید بیش از پنجاه دانش‌آموز را جای دهند تا امکان دیدن تخته‌سیاه برای شاگردانی که در آخر کلاس نشسته‌اند فراهم گردد؛

– در مدارس متوسطه که سن شاگردان از ۱۴ سال بیشتر است، چون هوا زیاده‌تر به مصرف می‌رسانند، در هر اطاق بیش از ۳۰ الی ۳۶ شاگرد جایز نیست؛

– بهتر است که طول اطاق درس ۹ ذرع و عرض آن ۷ ذرع ارتفاع آن ۴ ذرع بیشتر نباشد؛

– کف اتاق‌ها باید سخت و نفوذناپذیر باشند به‌طوری که بتوان آنها را شست و شو داد؛

– برای تهویه کلاس درس بهتر است که در هر ساعتی چند دقیقه پنجره را باز کنند و زمانیکه شاگردان در اطاق نیستند تمام پنجره‌ها را باز نگاهدارند؛

– برای گرم کردن اتاق بهترین وسایل گرم کردن مرکزی به واسطه بخار است ولی چون مقرون به صرفه نیست، می‌توان بخاری‌های آهنی به کار برد فاصله بخاری تا نزدیک‌ترین شاگرد باید لااقل یک ذرع باشد؛

– میز و نیمکت‌ها و فاصله بین آنها باید متناسب با قامت شاگرد باشد؛

– عرض نیمکت به اندازه ۲/۵ طول و ارتفاع آن ۲۰ تا ۲۸ سانتی‌متر. عرض میز جلو ۴۰ تا ۴۵ سانتی‌متر باشد؛

– در مدارس شبانه‌روزی اطاق خواب شاگردان باید وسیع و هواگیر باشد و بیش از ۲۰ خواب نباید در آن گنجانیده همچنین باید دارای پنجره‌های مواجه باشد و در طول روز آنها را باز نگاهدارند؛

(مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۳ و ۴، خرداد ۱۳۰۴).

مقاله دیگری نیز به عنوان «حفظ‌الصحه محصلین» در یکی از شماره‌های مجله تعلیم و تربیت در ۱۳۰۴ش به چاپ رسید که محور بحث آن بهداشت فردی دانش‌آموزان و توصیه‌هایی در مورد تنظیم ساعات خواب، ورزش و انجام فعالیت‌های آموزشی و تناسب این فعالیت‌ها با بنیه بدنی دانش‌آموزان است. این مقاله همچنین با نگرشی انتقادی نسبت به مدارس که بیش از طاقت و توان دانش‌آموزان به آنها تکالیف تحمیل می‌نمایند، اینگونه برخوردها را بازی کردن با جان دانش‌آموزان می‌داند. توصیه‌هایی که در ارتباط با تنظیم ساعات خواب و سایر فعالیت‌ها به دانش‌آموزان شده حاوی نکات درخور توجهی است که عیناً نقل می‌گردد:

«تا سن ۱۲ سالگی شبانه‌روزی ۱۰ ساعت و پس از آن ۹ ساعت برای خواب شاگردان باید معین نمود مابین شام شب و خواب را باید فاصله قرار داده و اختصاص به تفریح دهند بعد از ناهار دو ساعت تمام باید شاگردان استراحت داشته باشند کلیه برای شاگردان بزرگ ۷ ساعت چیه غذا خوردن و شست و شو و بازی و ورزش و ۸ ساعت برای تحصیل و چیه شاگردان کوچک هشت ساعت برای مشغولیات و تفریح و ورزش و بازی و خوراک و شش ساعت چیه کار و تحصیل معین گردد اگرچه نزدیک بینی بیشتر استعداد شخص یا موروثی است ولی عادت خواندن بفاصله نزدیک و چراغ کم نور و میز کوتاه یا دور و حروف ریز نیز باعث اشتداد آن میگردد حروف باید طوری باشند که بفاصله نیم ذرع چشم بدون اینکه خسته شود آنها را ببیند اگر رنگ کاغذ مایل بزرزی باشد مناسب‌تر است»

یکی از امور مهم در بهداشت مدارس، معاینه طبی دانش‌آموزان است. این نکته نیز در مقالات مجله تعلیم و تربیت مجال طرح پیدا کرده است. معاینه طبی دانش‌آموزان از سال ۱۳۰۴ش به بعد به عنوان یک اولویت و ضرورت مورد توجه متولیان امور بهداشتی و آموزشی قرار گرفت تا جایی که در ابتدای ورود هر دانش‌آموز به مدرسه می‌بایست، پزشک آنها را معاینه می‌کرد و در صورت ابتلاء به بیماری‌های مسری و امراضی چون کجلی، تراخم یا سیفلیس از پذیرش آنها در مدرسه جلوگیری می‌شد. در کنار معاینات ابتدایی دانش‌آموزان می‌بایست معلمان، مستخدمان و دانش‌آموزان قبل از پذیرفته‌شدن در مدرسه برگه آبله‌کوبی خود را به طبیب مدرسه ارائه دهند. در این دوران غالباً نویسندگان مقالات مجله تعلیم و تربیت علاوه بر نگارش و مقالات متعدد در ضرورت پایبندی به رعایت بهداشت فردی و همچنین بهداشت محیط و فضای مدرسه مطالبی را در مورد وضعیت بهداشت مدارس در اروپا نقل می‌کردند. این‌گونه مطالب می‌توانست نقش مؤثری در رویکرد به بهداشت دانش‌آموزان و اهتمام جدی در حفظ سلامت آنها داشته باشد. در یکی از مقالات مجله تعلیم و تربیت وضعیت بهداشت مدارس اروپا و آمریکا این‌گونه بیان شده است:

«در مدارس اروپا و آمریکا ابتداء ورود شاگرد، قد و وزن بدن و حجم سینه و میزان قوه سامعه و باصره را نیز مشخص کرده ثبت می‌نمایند. علاوه بر این یک‌دفعه در اواسط سنوات تحصیلی و یک مرتبه هم پس از اتمام دروس، شاگردان را معاینه نموده تصدیق صحی به آنها داده میشود و در هر رشته کاری که می‌خواهند داخل شوند ارائه تصدیق طبیب مدرسه از واجبات است» (مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۳ و ۴، خرداد ۱۳۰۴).

یکی دیگر از مطالبی که در مجله تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گرفته است، معرفی بیماری‌های مسری نظیر مخملمک، سرخک، آبله، دفتیری، گریپ و ... بود. در این زمینه علاوه بر معرفی این بیماری‌ها توصیه‌های بهداشتی در مورد مبتلایان به این بیماری‌ها نیز درج می‌شده است. از میان این توصیه‌ها می‌توان به جداسازی شاگردان بیمار و فرستادن آنها به مریضخانه، ضدعفونی کردن وسایل بیمار، و یا سوزاندن آنها اشاره کرد. اهمیت معاینه طبی دانش‌آموزان در این سال‌ها به‌گونه‌ای بود که در تهران از زمان وزارت نصیرالدوله مقرراتی در جهت معاینه طبی و معالجه شاگردان بی‌بضاعت وضع شد تا دانش‌آموزانی که توان مالی ندارند در روند درمان خود تعلل ننمایند (مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۳ و ۴، خرداد ۱۳۰۴).

از دیگر نکات قابل توجه در مجله تعلیم و تربیت، گزارشی از جشن افتتاح صحیه مدارس و بازتاب آن در اخبار این مجله در روز چهارشنبه ۲۲ بهمن ۱۳۱۴ش است. مراسم جشن افتتاح عمارت صحیه مدارس که در جنب دبیرستان دارالفنون بنا شده بود، در سالن دارالفنون انجام شد. در این جشن رئیس‌الوزرا، رئیس مجلس شورای ملی، وزیران، رؤسای ادارات و عده زیادی از پزشکان شرکت کرده بودند. در آغاز مراسم وزیر معارف نطق افتتاحیه صحیه مدارس را ایراد نمود. متن این سخنرانی و خبر افتتاح این مرکز در مجله تعلیم و تربیت بازتاب پیدا کرده است. وزیر معارف در این سخنرانی ضمن اشاره به اهداف تأسیس صحیه مدارس به اقداماتی که وزارت معارف در زمینه بهداشت و سلامت عمومی دانش‌آموزان و بویژه مبارزه با بیماری تراخم انجام داده، اینگونه اشاره نموده است:

«تراخم مرضی است در چشم که متأسفانه اخیراً در تمام شهرها و نواحی دوردست کشور شیوع فوق‌العاده پیدا کرده و چشم اکثریت نوآموزان دبستان‌ها را بکوری تهدید می‌نماید. برای جنگ و جهاد علیه این دشمن خطرناک وزارت معارف با کمک اداره صحیه کلی مملکتی عداً از معلمین و آموزگاران را تجهیز نموده که اکنون با اسلحه علم علیه این خصم مؤذی در همه جا مشغول جنگ هستیم ...» (مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۱۱ و ۱۲، بهمن و اسفند ۱۳۱۴).

در ادامه این سخنرانی وی مهم‌ترین اقدامات انجام شده در مبارزه با بیماری تراخم را به شرح ذیل برشمرد:

– تشکیل کلاس مبارزه با تراخم مرکب از آموزگاران ایالات و ولایات در مرکز از دهم تیر تا دهم شهریور؛ عده شرکت‌کننده در این کلاس ۱۸۲ نفر بوده است؛

– تعلیمات کلاس مبارزه با تراخم به عهده پرفسور شمس، دکتر فرهاد، دکتر اسفندیاری و دکتر ثمری محول بوده است؛

– محصلین در طی دوره کلاس شب‌ها از ساعت شش تا نه در کلاس درس حاضر شده و صبح‌ها و عصرها در مرخصانه ارتش و مرخصانه‌های کشوری تحت‌نظر پزشکان درجه یک به معاینه بیماران مشغول بوده‌اند؛

– در مدت توقف در تهران به هر یک از محصلین ماهانه مبلغ صد ریال از طرف اداره صحتیه به عنوان (مدد معاش) داده شده و از سوی وزارت معارف محل سکونت برای آموزگاران تدارک دیده شد؛

– امتحانات کلاس تحت‌نظر پزشکان مذکور در سه قسمت امتحان عملی در مرخصانه‌ها، امتحان شفاهی و امتحان کتبی به عمل آمد از کلیه شرکت‌کنندگان ۱۵۸ نفر قبول شدند که این افراد در نقاط مختلف مملکت مشغول مبارزه با تراخم شدند؛

– ارسال وسائل و داروی لازم از طرف صحتیه کل مملکتی به نقاط مختلف کشور ... ؛

– پرداخت مبلغ نود هزار ریال برای مبارزه با تراخم (مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۱۱ و ۱۲، بهمن و اسفند ۱۳۱۴).

در ادامه این گزارش وزیر معارف به تبیین سایر اقداماتی که برای تأمین سلامت دانش‌آموزان و مقابله با سایر بیماری‌ها در ولایات انجام گرفته اینگونه اشاره کرده است:

– موظف نمودن کلیه پزشکان صحتیه ولایات و قراء و قصبات برای معاینه دانش‌آموزان مدارس بویژه محصلین بی‌بضاعت؛

– تهیه فهرستی از کلیه نقاط مالاریاخیز کشور و ارسال آن به اداره کل صحتیه، و توزیع قرص‌های گنه گنه مجانی به ادارات معارف ولایات و مدیران مدارس برای توزیع میان دانش‌آموزانی که به مالاریا مبتلا هستند؛

– پرداخت مخارج طبیب و داروی تشکیلات صحتیه معارفی در گرگان، فارس، آذربایجان شرقی، غربی، خرم‌آباد لرستان، شاه‌آباد کرمانشاه؛

– تشکیل سرویس‌های صحتیه در تمام ایالات و ولایات با مخارج تهیه وسایل و دوا و استخدام طبیب و معین طبیب (پزشکیار) (مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۱۱ و ۱۲، بهمن و اسفند ۱۳۱۴).

در قسمت دیگری از سخنرانی وزیر معارف، وی به مطبوعات صحتیه بشرح ذیل اشاره نموده است:

الف) گنجاندن مباحث مربوط به مبادی حفظ‌الصحه در کتابهای درسی دبستان‌ها؛

ب) انتشار کتابهای جدیدی که در زمینه حفظ‌الصحه نگاشته شده است مانند: آداب مادری تألیف خانم شهپاز و کتاب صحت زنان و دختران تألیف دکتر کافی؛

ج) همچنین حمایت از کتاب در دست تألیف مشرخی در باب حفظ‌الصحه عمومی به عهده آقای دکتر آشتیانی، معاون دانشکده طب؛

علاوه بر اقدامات فوق به کنفرانس‌ها و سخنرانی‌هایی که با موضوع صحتیه در مرکز ولایات صورت گرفته نیز اشاره شده است. عمده‌ترین موضوعات این سخنرانی‌ها در مورد بیماری تراخم، سفلیس، نفاقت دهان و دندان، مضرات و جلوگیری از امراض مسریه مقاربتی و نقش ورزش در صحت بدن و تقویت قوای فکری بوده است.

بخش دیگری از فعالیت وزارت معارف مربوط به اقدامات آنها برای شرکت در کنگره‌های بین‌المللی طب مربوط میشود که از آن میان می‌توان به کنگره ملی طب در ۱۹۳۵ که در شهر مادرید برگزار شد، اشاره کرد. در این کنگره دکتر رضا اسپاهانی، مفتش اداره سرپرستی در پاریس از طرف وزارت معارف حضور داشت. در برخی از کنگره‌های بین‌المللی نظیر اولین کنگره بین‌المللی امراض معده و روده (۱۹۳۵) که در بروکسل تشکیل شد، یکی از محصلین دولتی به نام دکتر علی همایون‌فر شرکت کرد (مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۱۱ و ۱۲، بهمن و اسفند ۱۳۱۴).

بحث و نتیجه‌گیری

در روند شکل‌گیری بهداشت مدارس و ساخت‌یابی تشکیلات مربوط به آن، رویدادها و برخی تدابیر مدیریتی بویژه الگوی بازرس-مدارانه در مدیریت بهداشت مدارس سهم تعیین‌کننده‌ای داشته است. تأثیر عوامل فوق برآیند سیاست‌گذاری‌های کلان و نگرش‌های کارگزاران در آن دوران بوده است. پایه‌گذاری مجلس حفظ‌الصحه و به دنبال آن ایجاد صحنه مدارس، اولین گام‌ها در مسیر ساخت‌یابی مقوله بهداشت مدارس محسوب می‌گردد.

سیاست‌های مدرن‌سازی دولت در خلال سال‌های (۱۳۰۴-۱۳۲۰ش) و در کنار آن افزایش مطالبات جامعه برای بهبود بهداشت و سلامت عمومی نشانگر توجه به این امر در سطوح نخبگانی و توده مردم است. افزون بر مواردی که بدان اشاره شد، از منظر مدیریتی، کاربست الگوی بازرس-مدارانه از طریق اعزام مفتشین به مدارس مختلف کشور، جایگاه مهمی در رشد و توسعه این نهاد بهداشتی و ضابطه‌مندی آن داشته است. اقدامات مفتشین مدارس و اثربخشی الگوی بازرس-مدارانه در این زمینه را می‌توان در موارد ذیل خلاصه کرد:

- شناسایی آسیب‌ها و عوامل تهدیدزای سلامت و بهداشت عمومی (بر اساس محتوای گزارش‌های ماهانه مفتشان)؛
- داشتن نگرش جامع به مفهوم بهداشت مدارس و گستره مفهومی آن (توجه به بهداشت فردی دانش‌آموزان، کارکنان آموزشگاه‌ها، اهتمام به بهداشت محیط مدارس)؛
- آگاهی‌بخشی و افزایش سواد بهداشتی به دانش‌آموزان از طریق آموزش مربیان و صدور اعلان‌های بهداشتی در مجله تعلیم و تربیت و متحدالمال‌های وزارت معارف؛
- بهره‌گیری از تجارب مراقبین بهداشت مدارس در کشورهای پیشرفته؛
- نظارت پیگیر و مستمر در رصد بهداشت فردی و بهداشت محیط آموزشگاه‌ها؛
- اتخاذ تدابیری در جهت مقابله با شرایط بحرانی بویژه شیوع بیماری‌های واگیر؛
- قراردادن ضوابطی جهت معاینه، واکسیناسیون و تشخیص دانش‌آموزان بیمار؛
- صدور دفترچه‌های بهداشتی مدارس.

منابع

- آزرمی سه ساری، یدالله. (۱۳۷۲). عوامل مؤثر بر توسعه بهداشت مدارس. مجله تربیت. شماره ۸۰. صفحات ۱۰۵-۱۰۱.
- <https://ensani.ir/fa/article/author/9321/>
- اتابکی، تورج. (۱۳۸۵). *تجدد آمرانه: جامعه و دولت در عصر رضاشاه*. ترجمه مهدی حقیقت خواه. تهران: ققنوس.
- حاجی امینی، قنبرعلی. (۱۳۸۱). نگاهی به بهداشت مدارس. فصلنامه آموزه. شماره ۱۵. صفحات ۴۹-۴۶.
- <https://ensani.ir/fa/article/10796/>
- صدیقی، سمیه؛ سجادی خسرقی، جواد. (۱۴۰۲). آسیب شناسی وضعیت بهداشت مدارس در ایران. تهران: مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی.
- <https://www.sid.ir/paper/1065753/fa>
- صادقی فسایی، سهیلا. (۱۳۴۹). مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی، تأثیرات مدرن‌شدن بر خانواده‌های ایرانی. فصلنامه راهبرد فرهنگ. شماره ۲۹. صفحات ۹۱-۶۱.
- https://www.jsfc.ir/article_15066.html
- کاتوزیان، محمد علی همایون. (۱۳۷۲). دموکراسی، دیکتاتوری و مسئولیت ملت. فصلنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی. شماره ۷۹ و ۸۰. صفحات ۷-۴.
- صفوی، امان‌الله. (۱۳۸۳). *تاریخ آموزش و پرورش ایران از ایران باستان تا ۱۳۸۰*. تهران: رشد.
- علیزاده بیرجندی، زهرا؛ حامدی، زهرا. (۱۴۰۱). *مفتشین مدارس در دوره قاجار و پهلوی*. تهران: نشر تاریخ ایران.
- علیزاده بیرجندی، زهرا؛ حامدی، زهرا. (۱۴۰۲). *اسنادی از تفتیش مدارس در دوره قاجار و پهلوی*. تهران: نشر تاریخ ایران.
- علیزاده بیرجندی، زهرا؛ ناصری، اکرم و حسین‌زاده سورشجایی، سالم. (۱۳۹۵). *تاریخ پزشکی بیرجند به روایت اسناد*. به اهتمام دکتر محمود رفیعی. بیرجند: چهار درخت.
- همراز، ویدا. (۱۳۷۶). *نهادهای فرهنگی و حکومت رضاشاه*. فصلنامه تاریخ معاصر ایران. شماره ۱. صفحات ۶۳-۵۰.
- سند شماره ۱۱-۱۳۹۹-۲۹۷-۹۴ مرکز اسناد سیستم و بلوچستان
- سند شماره ۱۸-۱۲۱۱-۲۹۷-۹۴، مرکز مستندات سیستم و بلوچستان
- سند شماره ۵۸-۱۳۷۵-۲۹۷-۹۴، مرکز مستندات سیستم و بلوچستان
- سند شماره ۶۲-۱۳۷۵-۲۹۷-۹۴، مرکز مستندات سیستم و بلوچستان

سند شماره ۱۵۰۹، زونکن ۸۷، پژوهشکده تعلیم و تربیت خراسان جنوبی

سند شماره ۷۵-۱۰۹۹-۲۹۷-۹۱ مرکز اسناد همدان

سند شماره ۸۰-۱۱۵۸۳-۲۵۰ ساکما^۱

سند شماره ۲ و ۳ و ۴ و ۵-۲۴۸۰۸-۲۹۷ ساکما

سند شماره ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶-۱۱۰۲۱-۲۹۷ ساکما

سند شماره ۲۵-۳۵۸۳۸-۲۹۷ ساکما

سند شماره ۲-۵۲۷۲-۲۹۷ ساکما

سند شماره ۱-۲۹۷۰۰۵۰۷-۲۹۷ ساکما

سند ش ۳-۲۹۷۰۰۵۰۷-۲۹۷ ساکما

مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۱، فروردین ۱۳۰۴

مجله تعلیم و تربیت، سال ۳، شماره ۲، اردیبهشت ۱۳۰۶

مجله تعلیم و تربیت، سال ۷، شماره ۳، خرداد ۱۳۱۶

مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۴، تیر ۱۳۱۴

مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۳، خرداد ۱۳۱۶

مجله تعلیم و تربیت، سال ۶، شماره ۶، شهریور ۱۳۱۵

مجله تعلیم و تربیت، سال ۷، شماره ۱، ۱۳۱۶

مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۱، فروردین ۱۳۰۴

مجله تعلیم و تربیت، سال ۱، شماره ۳ و ۴، خرداد ۱۳۰۴

مجله تعلیم و تربیت، سال ۵، شماره ۱۱ و ۱۲، بهمن و اسفند ۱۳۱۴

^۱- ساکما (Sakma) مخفف سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران است (در شیوه ارجاع‌دهی به منابع سندی اعم از متحدالmaalها، بخشنامه‌ها، اسناد پژوهشکده تعلیم و تربیت و اسناد کتابخانه ملی درون متن و فهرست منابع مطابق شیوه‌نامه تدوین سازمان اسناد و کتابخانه ملی عمل شده است).

An Examination of the Impact of Supervisory and Inspector-Focused Performance in School Health Management

Zahra Alizadeh Birjandi^{*1} and Akram Naseri²

Abstract

Schools, as extensive platforms, play a crucial role in disseminating health information to students, families, and the community. School health, as a development indicator, plays a decisive role in enhancing teachers' performance, students' academic progress, and improving community health. Since the 1980s, following the rise of discussions on public health promotion, school health has emerged as one of the most critical areas for achieving public health enhancement. The necessity of establishing school health organizations stems from the fact that learners constitute a significant portion of the country's population and, as a vulnerable group, are at risk of infectious diseases. Therefore, attention to ensuring health and maintaining community well-being is essential. Despite numerous studies in this field, there is no documented research on management strategies and how to address the challenges and issues of school health from a historical perspective. The aim of this article is to examine the state of school health and analyze management strategies in this area during the years 1925 to the 1970s. This research is compiled using documentary methods and relies on inspectors' reports and educational guidelines. The findings of this study indicate that school health officials during the period under study faced challenges such as the spread of infectious diseases, lack of health equipment, shortage of specialized personnel, and the absence of necessary standards in educational spaces. To address these challenges, the officials adopted supervisory strategies, inspected schools and educational institutions, and identified harmful factors to improve the quality of health services.

Keywords: Health, School, Inspection Reports, Educational Guidelines, School Health Management.

¹. Corresponding author: Associate Professor. Department of History. Faculty of Literature and Humanities. University of Birjand. Birjand. South Khorasan. Iran. Zalizadehbirjandi@birjand.ac.ir.

². Assistant Professor. Department of History Education. Farhangian University. Tehran Iran. naseri@cfu.ac.ir.

